

В. Д. УЖЧЕНКО
«НІ ПУХУ НІ ПЕРА» ЧИ «НІ ПЕРА НІ ПУХУ»?
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ОСТАПА ВИШНІ)

«Справжній мисливець, і при тому поет полювання...», «відомий і дітям, і дідам нашої країни під міцно прирослим до нього іменем Остапа Вишні» (М. Рильський), часто вживав у своїх мисливських гуморесках фразеологізм *ні пера, ні пуху*. Недаремно, наприклад, авторова збірка «Мисливські усмішки» (К., 1958) починається гуморескою «Ні пера, ні пуху!»

Безперечно, виник цей вислів у мовленні мисливців та їх оточенні. Психологічним підґрунтям творення цього «побажання добра, успіху, удачі»¹, як сприймається цей фразеологізм тепер, були табуїстичні звичаї народу щільно зближувати «в своїй свідомості осіб і предмети з їх назвами»². Той, хто говорив, бажав звичайно успіху в полюванні, але боявся накликати біди, називаючи все своїми іменами. А тому говорив одне, хоч думав інше. Таким чином, цей вираз був певним «запобіжним» заходом проти невдачі — «не наврочити б».

Що ж первісно стояло за «пухом» і «пером»? Ось як пояснює це Остап Вишня:

«Олексі Івановичу стукнуло було вже сімдесят шість років, як я з ним познайомився. Він — з давніх-давен мисливець. Полював і по перу, і на звіра. По *перу* — це значить, на птицю: на качку, бекаса, дупеля, горличку, перепела, куликів і т. д.. На *звіра* — це значить: на зайця, на лисицю, на вовка» (7,80)³.

Можна думати, що первісно, в момент становлення фразеологізму, була така відповідність: «перо» — птиця, «пух» — звір (спочатку міг бути тільки пушний звір). В основі найменування звіра «пухом», а птиці «пером» лежить явище, відоме в мовознавстві під назвою метонімії. При цьому повне найменування ознак, властивих предметові, замінюється окремими ознаками, які уявляються істотними чи показовими⁴. Не чужі авторові і прямі назви згаданих понять: «А полювалося добре! Було й *птиці* постріляно, було й *звіра* впольовано...» (7, 86).

Проте сучасний мовець (слухач) не дошукується реалій, що стоять за компонентами фразеологізму *пух* і *перо*, бо зв'язок між повнозначними іменами у вільному вживанні і відповідними компонентами словосполучення втрачено. Загальне значення всього фразеологізму «перекриває» значення імен у складі стійкої мовної одиниці. Первісно повнозначні лексеми у номінативній функції *пух* і *перо* мали спочатку метонімічний перенос значень, а потім втратили взагалі лексичне значення і набули узагальненої семантики тільки в складі всього фразеологізму *ні пуху ні пера*, що приблизно означає «всього найкращого у чомусь» (відповідно до ситуації). Уживання цього виразу в найрізноманітніших ситуаціях як доброго побажання, а не тільки в обставинах, пов'язаних з полюванням, є свідченням стійкості цієї фразеологічної одиниці. Наприклад: «— Це — Борис Сухенко. Він стрибав через кілька чоловік після мене, а тут, у повітрі, буквально сів на мій парашут. Але, оскільки в півтора рази важчий за мене, то зісковзнув по куполу і полетів вниз.

— *Ні пуху ні пера*, Борисе! — встигаю тільки крикнути йому» (Гнидюк).

Фразеологізми подібного типу найчастіше виникають з еліптичних словосполучень. Вони зрозумілі з контексту або відповідної ситуації. У свою чергу, названий фразеологізм може виступати аналогом для творення стійких виразів в інших сферах мовлення, наприклад у мовленні рибалок: «— *Ні пуху ні пера!* — сказав і Никодим Онуфрійович Столярів, заядлий мисливець. — *Ні луски ні зябри!* — відгукнувся і старий рибалка Петро Васильович Птаха» (Смолич).

У наведеному прикладі бачимо «прив'язаність» фразеологізмів до «своїх» сфер

¹ Див.: «Словник українських ідіом», К., 1968, стор. 259.

² Л. А. Булаховський, Нариси з загального мовознавства, К., 1955, стор. 43.

³ Приклади з творів наводяться за виданням: Остап Вишня, Твори в семи томах (фейлетони, гуморески, усмішки), К., 1963—1965. Перша цифра означає номер тому, друга — відповідну сторінку.

⁴ Див.: Л. А. Булаховський, назв. праця, стор. 55.

мовлення, різниця між ними та, що перший стверджений загальнонародним вживанням, прийнятий узусом, тоді як другий є авторським, оказіональним.

Структурно фразеологізм «ні пера ні пуху» становить конструкцію з сурядним повторювальним єднальним сполучником ні-ні типу *ні риба ні м'ясо, ні грач ні помагач, ні пава ні ворона*. Однак є певна особливість у вживанні названих фразеологізмів: вони мають строгий, фіксований порядок компонентів. Варіанти типу *ні м'ясо ні риба* виключені. В Остапа Вишні натрапляємо на обидва варіанти — *ні пуху ні пера* і *ні пера ні пуху*, проте автор переважно вживає саме другий варіант — *ні пера ні пуху*. Остап Вишня настільки пунктуальний у цьому, що навіть у вільних сполученнях подає ці лексеми в такому ж порядку. Пор.: «— Вдарив, знаєте, — ну, вона грудкою на землю і недалечко й упала! Шукав-шукав, шукав-шукав — нема! Трава густа, висока! Нічого не зробиш! Собаки нема! Якби був собачка — був би оце я і з пером, і з пухом!» (5, 456).

Єдиний випадок зворотного порядку компонентів зафіксовуємо у такому контексті: «Так і здається, що он з-поза того стовбура товстелезної смереки вийде ніжна Снігуронька й тихо-тихо привітає вас: чолом тобі охотничку-стрілочку! *Ні пуху тобі ще й ні пір'ячка!*» (5, 537).

Такий порядок компонентів може бути до певної міри пояснений евфонічною організацією двох синтаксичних структур, що мають римовані елементи (охотничку-стрілочку і пір'ячка).

Виникнувши у мовленні мисливського середовища, вираз *ні пуху ні пера* усталився, поширив сферу функціонування, став семантично нерозкладним. З одиниці професійного мовлення він перетворився на одиницю загальнонародної мови. Сфера його функціонування — художній і розмовно-побутовий стилі. Очевидно, найпопулярнішим є він серед студентської молоді. Менше — серед учнівської. Напр. «Але школи... школи своєї ніколи не забути! Пам'ятаєш, як ми колись бажали один одному:

*Ні пуху, ні пера,
Ні двійки, ні кола,
Ні трійки, ні четвірки —
Лише самі п'ятірки».*

(Олесь Донченко, Золота медаль, К., 1962, стор. 274).

Остап Вишня «прив'язує» цей фразеологізм тільки до мисливського середовища. Навіть коли «відпускаються з смика Докучай і Бандит. — Ну, хлопчики, вперед!», то їм бажують «*Ні пера ні пуху!*» (5, 196), бо це *мисливські* собаки.

У живому говірному мовленні Охтирщини (автор народився на хуторі Чечві, поблизу Груні, що входить тепер до складу Охтирського району Сумської області), як показали наші спостереження, послідовно вживається варіант — *ні пуху ні пера*, а не навпаки. В усному мовленні поширена й усічена форма цього виразу — *ні пуху* — саме з закінченою інтонацією, що свідчить про її смислово рівнозначність із повною формою. Самостійно вживаний усічений варіант ніби конденсує значення всього виразу *ні пуху ні пера*. Скорочення так званих парних фразеологізмів є результатом усунення інформаційно-надлишкових компонентів. Повна ж форма утримується у свідомості мовців як певний стереотип, з яким і співвідноситься новий варіант. І коли цей «стереотип» забувається, то тоді фразеологізм з усіченою формою починає функціонувати в мові як самостійна одиниця. Це не виключає паралельного вжитку повної і скороченої форм протягом певного часу (іноді навіть дуже довго).

Поширення в усному мовленні варіанта *ні пуху* свідчить, треба думати, про більшу частотність повного варіанта з початковим компонентом *ні пуху*. Якраз у такій формі — *ні пуху ні пера* — подає його і Удовиченко Г. М. у «Словнику українських ідіом», ілюструючи прикладами з Смолича, Стельмаха та ін. Пор.: «[Учитель]: — *Ні пуху ні пера*. — Та спасибі, щоб не казати гіршого (к чорту. — В. У.), — посміхається парубок і виходить на просіку» (Стельмах).

Ніде нам не доводилося чути *ні пера*. Оскільки, як правило, найчастіше «відсікається» друга частина фразеологізму, Остап Вишня мав би вживати саме таку усічену форму — *ні*

пера, яка не має ні говірної підтримки, ні підтримки майстрів слова. Можливо, тому Остап Вишня ніде не подає усіченого варіанта, хоч в усному різновиді літературної мови утверджується, очевидно, поряд з повною, і усічена форма, якої можна було б сподіватись у гуморесках, що орієнтуються на живе народне мовлення.

Поширеною помилкою у вживанні цього ідіому є вимова (а часом і написання) першого компонента з закінченням -а (пуха). Причиною цього можуть бути як аналогія до другого компонента [пера], так і певний вплив форми цього виразу з російської мови з нормативним -а: «*Ни пуха ни пера*» (С. И. Ожегов, Словарь русского языка, 1960, стор. 625); «А в воскресенье позвоните мне с утра, как прошло. Договорились? ...Ну, *ни пуха* вам!» (Грачевский).

У плані культури мови певний інтерес становить і наявність чи відсутність коми між компонентами. У виданні «Мисливських усмішок» (1958 р.) кома ставилась: «*Ні пера, ні пуху!*» (стор. 9); «*Ні пера вам, ні пуху, дорогі товариші по пррристрррасті!*» (стор. 11). Однак міцна спаяність складників цього виразу стала причиною того, що зараз наші посібники рекомендують коми між компонентами не ставити: кома не ставиться «між двома однорідними членами речення (звичайно з протилежним значенням), з'єднаними повторювальними двічі сполучниками і або ні, що утворюють один суцільний вираз: «*ні туди ні сюди, ні той ні цей... ні пуху ні пера...*» (Бурячок та Ін.). Дане положення є поширеним варіантом правила, записаного в «Українському правописі» (1960, стор. 145).

Ось чому сучасні записи цього виразу з комою в текстах — помилкові. Напр.: «Гаразд, Валю. Все зрозуміло. Завтра спробуємо провести його на обід ми з Колею. Побажай нам *ні пуху, ні пера*. На все добре!» (Гнидюк). Вираз «ні пуху ні пера» люблять сатирики і гумористи. Інколи його переосмислюють, «руйнують», щоб створити певний стилістичний ефект. Напр.: «Обираючи нового завптахофермою, *ні пуху, ні пера* не бажають»⁵. Автор тільки відштовхується від фразеологічної одиниці, однак актуалізує лексичне значення компонентів, нагадує про інші поняття (в даному випадку м'ясо, пух, яйця тощо). Тим самим автор натякає на особливу любов деяких завптахофермами до громадського «пуху» й «пера». Якщо ж словоряд *ні пуху ні пера* розуміти як загальнономовний фразеологізм (пор.: «Обираючи нового завптахофермою, *успіху, удачі* не бажають»), то зміст усієї фрази буде щонайменше дивним.

Названий фразеологізм є вигуківим стійким афективним виразом і виконує в творах Остапа Вишні різноманітні функції. Він виявляється своєрідним уособленням всього «мисливського» циклу усмішок Остапа Вишні. Про це свідчить і такий, наприклад, промовистий факт, що у згаданому виданні «Мисливських усмішок» (1958) саме гумореска під такою назвою відкриває усю збірку, хоч хронологічно вона написана значно пізніше (1951), ніж багато інших.

Він може і закінчувати певний твір, виступаючи своєрідним підсумком:

«Екіпіруйтесь, дорогі товариші мисливці! Не забувайте нічого, бо в лісі, чи на озері, чи на лузі — ніде нічого не дістанете: все треба мати з собою! *Ні пера вам ні пуху!*» (6, 141), або авторським «посланням» шанувальникам природи: «Любіть, дорогі друзі, охоту, а ще більше любіть природу, бережіть її, охороняйте її.

Презирайте браконьєрів і борітеся з браконьєрством! *Ні пера вам, ні пуху, товариші!*» («Мисливські усмішки», 1958, стор. 5).

Отже, загальнонародна мова віддає перевагу варіанту *ні пуху ні пера*. Однак не можна нехтувати мовну практику такого видатного майстра слова, як Остап Вишня, що послідовно вживав варіант *ні пера ні пуху*⁶, а тому слід уважати його прийнятним у літературному вжитку. Поряд з цими варіантами набуває сили (особливо в усному мовленні) й усічена форма *ні пуху!*

⁵ А. П. Коваль, Практична стилістика сучасної української мови, К., 1967, стор. 121.

⁶ Уживають такий варіант і інші письменники, хоч значно рідше: «Серце в грудях — так-так-так, Не стає вже духу. Й шепче сам собі Ступак: — *Ні пера ні пуху...*» (С. Воскресакенко, На полюванні, зб. «По коню і по голоблях», К., 1969, стор. 46).